

KWARTAALBLAD
OVER BIJBELWERK
12e JAARGANG
DECEMBER 1993

Vertalers aan het werk
voor nieuwe
bijbelvertaling
(p. 2)

Over vertaalprincipes
en hermeneutische
vooronderstellingen
(p. 3)

De vertaling van
Matteüs 10:16
Of: Hoe voorzichtig
zijn slangen?
(p. 5)

De ene God en China's
vele goden II
(p. 7)

Pauwen of bavianen
in 1 Koningen 10:22
en 2 Kronieken 9:21?
(p. 14)

124

NEDERLANDS
Bijbelgenootschap
HAARLEM

MET ANDERE WOORDEN

MET ANDERE WOORDEN

Kwartaalblad over bijbelwerk
12e jaargang nr. 4, 1993
ISSN 0168-1869

Uitgegeven door:
Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem
telefoon: 023 - 22 41 00
In samenwerking met:
Belgisch Bijbelgenootschap
Dautzenbergstraat 36
1050 Brussel
telefoon: 02-640 11 12 of 640 15 75.

Met Andere Woorden wordt gratis
toegezonden aan hen die
geïnteresseerd zijn in het vertalen
en doorgeven van de bijbel.

Redactie: dhr. Jan J. van Capelleveen,
mw. M.B. Feith, ds. W. van Galen,
dhr. A.W.G. Jaakke, dr. L. van Kampen
(eindredactie), dhr. L. Kooistra
(hoofdredeactie) en dr. E.W. Tuinstra.

Redactiesecretariaat:
Nederlands Bijbelgenootschap
mw. M.G. Kronemeijer,
telefoon: 023-22 41 18.

Adreswijzigingen aanbrengen
op de adresband van dit nummer
en deze retour zenden aan:
Nederlands Bijbelgenootschap
Postbus 620, 2003 RP Haarlem.
Telefonische meldingen via
nummer 023-22 41 00.

Giften voor het werk van het
Nederlands Bijbelgenootschap in
binnen- en buitenland, en
bijdragen ter bestrijding van de
kosten van dit blad kunnen
gestort worden op giro 30 04 82
van het Nederlands Bijbelgenoot-
schap te Haarlem, onder vermelding
van 'gift' of 'Met Andere Woorden'.

Vertalers aan het werk voor nieuwe bijbelvertaling

Lútsen Kooistra

Bescheidenheid gepaard aan een groot gevoel van relativiteit naast de hoog in te zetten doelstelling. Die houding is passend bij het begin van de nieuwe bijbelvertaling. Dat zei de heer Th. Kersten, directeur van de Katholieke Bijbelstichting (KBS) tegen de vertaalgroep die eind september begon met het werk aan de nieuwe vertaling van de bijbel, in opdracht van het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) en KBS.

'De prestatie moet nog worden geleverd', vervolgde Kersten, 'en een te zwaar gevulde etalage zal heel snel in de hitte van de schijnwerpers van de publiciteit en de hete adem van de hoog opgeklopte verwachtingen in brand vliegen.' De directeur van de KBS ging in zijn toespraak ook in op het geestelijk karakter van het bijbelvertaalwerk. De bijbel is het Woord van God en vertalen is mensenwerk. Dat menselijke karakter komt onder meer tot uitdrukking in de worsteling om als vertaler te zeggen wat er staat. 'Kan wat er staat recht worden gedaan, verstaanbaar voor mensen van morgen? Wie in getrouwheid aan de tekst gaat vertalen, zal de komende jaren weleens van die vraag wakker liggen.' Maar er is meer te zeggen: 'Vertalers moeten in dit moeilijke werk Hem het Woord gunnen, Hem de kans geven: als Hij de Schriften uitlegt, dan kunnen wij mensen verder.'

Start van het vertaalwerk

Kersten hield zijn toespraak aan het begin van een seminar dat voor en door de groep vertalers werd gehouden. Het seminar betekende de feitelijke start van het vertaalwerk. Eerder dit jaar vond in Haarlem een bijeenkomst plaats waarin de besturen van NBG en KBS de stukken tekenden voor het gezamenlijke project.

Voor de bijbelvertaling werden 15 externe medewerkers (in part time functie) aangetrokken. Ze werden geselecteerd mede op basis van proefvertalingen en een tekstbespreking tijdens de sollicitatieprocedure.

Van de projectmedewerkers zijn er zes oudtestamenticus; drie zijn nieuwtestamenticus en zes neerlandicus. Vertalers van het NBG zullen voor een deel ook worden ingeschakeld.

Projectleiding

Het management van het project is in handen van drs. Robert A. Scholma, hoofd van de afdeling vertalen van het NBG. Scholma trad op 16 augustus 1993 in dienst. Vanaf 1985 was hij algemeen secretaris van het Antilliaans Bijbelgenootschap op Curaçao. In die functie begeleidde hij onder meer het vertaalproject van de Papiamentu-vertaling.

Inhoudelijk wordt het vertaalproject geleid door de wetenschappelijk secretaris van de NBG-afdeling Vertalen, dr. E.W. Tuinstra.

Het project wordt ondersteund door een begeleidingscommissie en een groep zogeheten supervisors. De begeleidingscommissie is vooral bedoeld als bestuurlijke ondersteuning, bij de groep van supervisors ligt het accent op het toetsen van de vertaling met het oog op de toekomstige gebruikers.

De begeleidingscommissie fungeert als dagelijks bestuur van de groep supervisors. In totaal gaat het om ongeveer vijftig mensen. Voorzitter is dr. S.J. Noorda (45) te Amsterdam; prof.dr. P.C. Beentjes (47) te Nieuwegein is vice-voorzitter. Ze werden benoemd door de besturen van NBG en KBS. Die benoe-

men ook de overige leden van de begeleidingscommissie en de supervisors. De benoemingen vinden mede plaats op basis van namenlijsten die, op verzoek van de bijbelorganisaties, door kerken en geloofsgemeenschappen zijn samengesteld. Voor het samenstellen van zowel de begeleidingscommissie als de groep van supervisors gelden diverse criteria. In de eerste plaats is er het criterium van de deskundigheid. De verscheidenheid van de benodigde disciplines (bijvoorbeeld oud- en nieuwtestamentici, neerlandici, maar ook het 'goed kunnen lezen') is zo'n criterium. Ook wordt zorgvuldig gekeken naar een goede vertegenwoordiging van de diverse kerkelijke tradities. Datzelfde geldt voor de geografische herkomst van de leden. De (taal)belangen van Nederland en Vlaanderen moeten in een evenwichtige verhouding kunnen worden behartigd. De verwachting is dat in december 1993 alle benoemingen kunnen plaatsvinden. Het project wordt van de zijde van de Wereldbond van Bijbelgenootschappen (UBS) begeleid door vertaalconsulent dr. K. de Blois.

**Eerste jaar is
proefjaar**

Het eerste jaar van het vertaalproject is een proefjaar. De medewerkers moeten op elkaar 'ingespeeld' raken en in de praktijk moet blijken welke werkwijze de meest effectieve is. Tevens worden regelmatig seminars gehouden. De medewerkers, die voor het grootste deel thuis werken, ontmoeten elkaar daar; ervaringen kunnen worden uitgewisseld en aan de hand van een thema wordt het inhoudelijke werk verdiept.

Van belang is voorts het gebruik van de computer bij de vertaling. Er zijn diverse programma's en tekstbestanden die van dienst kunnen zijn. Ook daarover worden in het proefjaar beslissingen genomen.

Een ander belangrijk punt is het vastleggen van belangrijke momenten in het vertaalproject. Het streven is gericht op een zodanige verslaglegging dat de diverse fases van het project en de keuzen die worden gedaan, zichtbaar kunnen worden gemaakt.

Mede aan de hand van de ervaringen die in het eerste jaar worden opgedaan, wordt inzicht verkregen in de waarschijnlijke duur van het project en kan een planning worden gemaakt.

Over vertaalprincipes en hermeneutische vooronderstellingen

drs. J. Boersma

De wens om te komen tot een 'supraconfessionele' bijbelvertaling zal wel altijd een vrome wens blijven. Het artikel van dr. C. van Duin, die in het juninummer van dit jaar van *Met Andere Woorden* een dergelijke vertaling bepleit, is - hoe ironisch! - een goed bewijs daarvan. Ook de binnenkomer, het intrappen van een openstaande deur, kan dit niet verhelen.

Om met dat laatste te beginnen: het startpunt van Van Duin is juist. De tijd is voorbij, dat een schoolmeester zijn klas in alle ernst voorhield dat het Hebreeuws een heilige, zelfs goddelijke taal was, en dat ieder kind uit zichzelf Hebreeuws zou gaan spreken, als hem niet door zijn ouders een andere, gedegenereerde taal bijgebracht was. Dit soort enormiteiten zal nu denk ik niet meer voorkomen. En gelukkig maar. Het opent de weg om te komen tot een bijbelvertaling die in onze tijd, in onze cultuur en met onze woordenschat verantwoord is. Maar het gevaar van enormiteiten is daarmee nog niet verdwenen. Die kunnen zich ook op andere terreinen voordoen. Een gevaar waar ook Van Duin niet aan ontkomen is. En wat daarbij wel erg wrang is: hij maakt een 'fout' die hij anderen verwijt, namelijk een bepaald theologisch en hermeneutisch uitgangspunt bepalend te laten zijn voor (de methode van) het vertalen van de bijbeltekst.

Context bepaalt vertaling

Het zou interessant zijn om woorden als *rasja*, *gojem* en *ethnè* nauwkeurig te onderzoeken in de verschillende contexten waarin ze voorkomen, en om te zien welke vertaling de juiste is. Ik zou de voorstellen van Van Duin om *rasja* met 'slecht' te vertalen in plaats van het gebruikelijke 'goddeloos' niet zonder meer van de hand willen wijzen. Hetzelfde geldt met betrekking tot de voorgestelde vertaling van *ethnè* als 'volken' in plaats van 'heidenen'.

Een vluchtig onderzoekje bij een aantal teksten heeft in dat opzicht trouwens geen schokkende resultaten opgeleverd. Doorslaggevend blijft de confessionele bril die men bij het lezen opzet. Immers, 'slechtheid' kan van alles inhouden, inclusief goddeloosheid. En de lezer/uitlegger die dat soort slechtheid in de tekst genoemd ziet, blijft dus de mogelijkheid houden die kant op te gaan. En dat lijkt me een goede zaak, zeker als je uit wilt gaan van een 'inter-' of 'supraconfessionele' vertaling.

Het wordt al iets moeilijker bij de voorgestelde vertaling van *g'h*, waarin naar de mening van Van Duin niet een subjectieve geesteshouding mag doorklinken in de vertaling (hoogmoed o.i.d.), maar alleen een objectieve (machts)positie. Het woord zelf geeft mijns inziens geen aanleiding tot het maken van een dergelijke keus, die dan bij voorbaat als een sjabloon over de vertaling kan worden gelegd. De context zal moeten bepalen, welke kleur de voorkeur verdient: de omschrijving van een geesteshouding of de omschrijving van een hoge (machts)positie. Als dat in een bepaald geval niet evident is, zal er gekozen moeten worden voor een vertaling waarin de mogelijkheid blijft om een keus te maken (misschien in de vertaling zelf, of - als dat niet mogelijk is - via voetnoten e.d.).

Bijbel als religieus boek

Op dit punt in het artikel blijft er al iets haken: waarom gekozen voor een dergelijk sjabloon, waar een vertaling in 'geprest' moet worden? In het vervolg wordt het langzamerhand duidelijk. Van Duin heeft er bezwaar tegen de bijbel te omschrijven als een 'religieus boek': 'Hier passeert een hermeneutische vooron-

derstelling van formaat de mazen van het anti-vooronderstellingenet'. De tekst van de bijbel is volgens hem niet te vangen in een dergelijke algemene omschrijving.

Was het hierbij gebleven, dan had ik daar nog vrede mee kunnen hebben, zij het dat ik het daarmee niet eens ben. De bijbel presenteert zichzelf als een religieus boek, en het is daarom een abstractie van formaat om een dergelijke algemene omschrijving niet van toepassing te willen verklaren. Een dergelijk vooroordeel (!) zou in het uiterste geval zelfs kunnen leiden tot een absurde bijbelvertaling, waarin de naam van God nergens meer voorkomt. Immers, de bijbel is geen 'religieus boek'? Maar laten we aannemen dat het zover niet komt en dat de soep van dit vooroordeel minder heet gegeten wordt dan ze door dr. Van Duin opgediend is. In dat geval zou er nog geen negatief effect op de vertaling hoeven te zijn en de vertaling zou heel goed bruikbaar kunnen zijn. Het wordt al een stuk moeilijker, als Van Duin even later zelf een algemene omschrijving naar voren schuift: 'politiek boek'. Weliswaar eerst nog voorzichtig ('Moet er dan toch nog een dergelijke algemene karakteristiek van de bijbel gegeven worden, dan....'), maar het wordt steeds duidelijker, dat dit niet een voorzichtig alternatief is, dat Van Duin liever in de kast liet liggen. Het is de manier waarop hij de bijbel leest. ('Van A tot Z zijn oude en nieuwe testament vol van deze ook in onze oren politieke taal.') Maar Van Duin gaat er wel heel snel aan voorbij, dat ook deze nieuwe omschrijving een vooroordeel is. Een ander vooroordeel dan dat van mij (en anderen), maar evengoed een vooroordeel!

Niet vrij van vooroordelen

Ik gun Van Duin zijn vooroordeel, al deel ik het niet met hem. Ik wil graag bekennen dat de omschrijving 'religieus boek' mij aanspreekt vanwege mijn vooroordeel, dat de bijbel dat inderdaad is. Maar we krijgen een scheve voorstelling van zaken als de benadering van dr. Van Duin gezien wordt als een benadering die vrij is van vooroordelen. Hij is die mening blijkbaar zelf wel toegedaan, want zijn uiteenzetting loopt uit op een pleidooi voor een 'supraconfessionele' vertaling, alsof zijn artikel daarvoor de bouwstenen biedt. Het tegendeel is het geval.

Interconfessionele bijbelvertaling

Nu kan een mens zijn vooroordelen nooit even 'parkeren', ook niet voor een wandeling in de winkelstraat van een bijbelvertaling. Dat hoeft ook niet. Als de vertaler zich maar bewust is van zijn vooroordelen! En als hij maar niet de opzet heeft die in te lezen in de bijbeltekst. Zelfs met dat uitgangspunt zal het nog een hele klus zijn om te komen tot een verantwoorde interconfessionele bijbelvertaling. En als het de bedoeling was van Van Duin om dat aan te tonen, dan is hij in zijn opzet geslaagd. Maar er is niets zo funest als het bestrijden van andermans vooroordelen vanuit de ivoren toren van de eigen vooroordelen, alsof die een zuiver objectief gegeven zijn. En bij het samenstellen van een interconfessionele bijbelvertaling zal het belangrijk blijven dat elke vertaler zichzelf (en anderen) daaraan voortdurend herinnert.

De vertaling van Matteüs 10:16 Of: Hoe voorzichtig zijn slangen?

dr. F.A. van Liere

In Matteüs 10:16 wordt verteld, hoe Jezus zijn discipelen uitzendt als 'schapen temidden van wolven' - dat wil zeggen, als dienaren van Gods koninkrijk temidden van een wereld vol roofdieren. Kenmerk van schapen is hun zachtmoedigheid. Hoe kunnen ze in zo'n wereld overleven? Jezus zegt: weest daarom 'fronimos' als de slangen en 'akeraioi' als de duiven.

Het woord 'fronimos' wordt in een groot aantal Nederlandse bijbelvertalingen, tot de modernste toe, vertaald met 'voorzichtig' (bijvoorbeeld Statenvertaling, Brouwer, NBG-vertaling 1951, Groot Nieuws Bijbel). En dat is vreemd. Want het woord 'fronimos' betekent niet 'voorzichtig'; dat wil zeggen, het komt in deze betekenis elders nergens voor, noch in de bijbel, noch daarbuiten. Woordenboeken geven de normale betekenis weer als: verstandig, slim, vindingrijk, beschikkend over inzicht, beschikkend over tegenwoordigheid van geest. Dat is iets heel anders dan 'voorzichtig'.

Listigheid van slangen

Bovendien zou je verwachten, dat Jezus, wanneer hij een uitdrukking gebruikt als 'voorzichtig als slangen' aanknoopt bij de bestaande folklore ten aanzien van slangen, zoals iedereen weet dat schapen zachtaardig zijn, wolven roofzuchtig en duiven vredelievend. Maar wat vinden we in de tradities van het oude Israël over slangen? Niets over voorzichtigheid, wel over hun listigheid, hun sluwheid. Dat vinden we terug in Genesis 3:1, waar de slang genoemd wordt het 'listigste' van alle dieren. En de Griekse vertaling van het oude testament (Septuaginta) gebruikt daarvoor het woord 'fronimos'. Het Hebreeuwse woord dat in Genesis 3:1 met 'listig' wordt vertaald, vinden we elders in het oude testament in de NBG-vertaling 1951 weergegeven met 'schrander', in de Statenvertaling met 'kloekzinnig'. De vertaling 'listig', speciaal in Genesis 3:1, is natuurlijk tendentueus. Listig is de naam die wij geven aan onze vijanden, wanneer wij merken dat zij slimmer zijn dan wij of dat zij ons te slim af zijn geweest.

Slimme meiden

In de evangeliën komt het woord 'fronimos' op meerdere plaatsen voor. De traditionele Nederlandse weergave is dan telkens zeer verschillend. Houden we ons aan de NBG-vertaling 1951, dan is 'fronimos' het woord voor de 'verstandige' man, die zijn huis bouwde op een rots (Matteüs 7:24), maar ook voor de vijf 'wijze' maagden, die voor voldoende olie in hun lampen zorgden (Matteüs 25:1). Die 'wijze maagden' zouden in hedendaags Nederlands 'slimme meiden' worden genoemd. 'Fronimos' is ook de 'verstandige' slaaf, die de hem opgedragen taak trouw vervult en zich in afwezigheid van zijn heer niet bedrinkt (Matteüs 24:45). En 'fronimos' is de manier waarop de bedriegelijke rentmeester te werk ging, die geprezen wordt omdat hij handelde 'met overleg' (Lucas 16:8). De vertaling van Luther heeft in al die gevallen voor 'fronimos' één en hetzelfde woord, namelijk 'klug' respectievelijk 'klüglich'. 'Klug' is: verstandig, slim.

'Voorzichtig' is fout

De vertaling 'voorzichtig' is als uitgesproken fout te beschouwen. Hoe komt die fout terecht in zoveel Nederlandse vertalingen, tot en met de Groot Nieuws Bijbel? Wat de Statenvertaling betreft: in die vertaling is 'voorzichtig' niet fout te noemen, omdat 'voorzichtig' destijds een iets andere betekenis had dan nu. Meer de betekenis van 'een vooruitziende blik bezittend', een betekenis die later

verschoven is in de richting van de tegenwoordige van schroomvalligheid, behoedzaamheid.

En dat hedendaagse vertalers dan telkens weer de vertaling 'voorzichtig' klakkeloos overnemen, is psychologisch volstrekt verklaarbaar. Wie de bijbel opnieuw gaat vertalen, heeft daar redenen voor van vertaaltechnische of misschien theologische aard. Op die principes is men bij het vertalen gespitst. Maar stuit men op teksten of passages waar deze principes niet speciaal in het geding lijken te zijn, dan verslapt de aandacht en slippen elementen van de oude vertaling makkelijk de nieuwe versie binnen zonder opnieuw kritisch te zijn getoetst.

Fronimos is slim

De conclusie is, dat ook in Matteüs 10:16 het woord 'fronimos' te vertalen is met: slim, verstandig. Als ik bijbelvertaler was en ik het woord 'fronimos' overal zou moeten weergeven met hetzelfde Nederlandse woord (een zeer hypothetisch geval, want een dergelijke dwang is er natuurlijk niet) dan zou ik het woord 'slim' kiezen. De man die zo slim was, zijn huis te bouwen op een rots, de gelijkenis van de slimme en de domme meisjes, de slimme slaaf die netjes blijft ook als zijn heer er niet is en de onrechtvaardige rentmeester die geprezen wordt vanwege zijn slimheid, omdat hij zijn door verduistering verkregen rijkdom nog éénmaal gebruikt om zich vrienden te maken, in plaats van alles te verbrassen.

**... en
onbedorven als
de duiven**

En dan nog een enkel woord over 'akeraioi' als de duiven. Het Griekse woord betekent: ongerept, onbedorven, onaangetast door het kwaad. Het Nederlandse woord 'argeloos' is thans dubbelzinnig: van geen kwaad wetend, maar ook: bij anderen geen kwaad vermoedend. En die laatste betekenis is hier niet aan de orde.

Dus: weest slim als de slangen en onbedorven als de duiven. De Groot Nieuws Bijbel heeft 'eenvoudig' als duiven. Wat moet ik daarbij denken: eenvoudige duiven? Er valt geen goede zin in te ontdekken.

NOOT

Verkorte weergave van een inleiding gehouden voor het Fries Godgeleerd Gezelschap te Leeuwarden op 5 maart 1993.

De ene God en China's vele goden II

Jan J. van Capelleveen

Na 1759 konden de Jezuïeten geen bezwaarschriften meer indienen tegen de zesde encycliek die gewijd was aan de vertaling in het Chinees van het woord 'God'. Paus Benedictus XIV herhaalde daarin met nadruk dat katholieke Chinezen het westerse maakwoord *T'ien Chu* moesten gebruiken. Hun orde was door de Portugese regering verboden. Ze moesten zich uit de missiegebieden terugtrekken. Een gevolg van hun verbod was dat overal in de Derde Wereld jonge kerken als wezen achterbleven. Ook dat droeg bij aan de achteruitgang van de Katholieke Kerk in China in de eeuw na 1750.

In het begin van de negentiende eeuw begonnen protestantse zendelingen de bijbel in het Chinees te vertalen. Ze gebruikten geen *T'ien Chu* voor God. Ze begonnen hun zoektocht naar een goede vertaling voor dat woord waar Matteo Ricci¹ twee eeuwen eerder begon: bij de Chinese klassieken.

Bijna was een Nederlander de pionierzending in China geworden. Toen het plan bij de leiders van de London Missionary Society (LMS) opkwam om werkers naar dat enorme land in het Verre Oosten te sturen, dachten ze in de eerste plaats aan Johannes van der Kemp. In opdracht van hen en met steun van het door hem in 1797 opgerichte Nederlandsch Zending Genootschap was hij naar Zuid-Afrika getrokken. 'Wilde hij doorreizen naar China?' luidde het verzoek. Hij wilde liever blijven waar hij was.

Zo werd de veel beter opgeleide Brit dr. Robert Morrison uitgezonden. Hij arriveerde op 4 september 1807 in Kanton. Trad Matteo Ricci in 1584 een Chinese wereld binnen die zich misschien niet open maar evenmin afwijzend opstelde tegenover vreemdelingen, Morrison stapte een uitgesproken vijandig China binnen waar de doodstraf stond op wie blanken Chinese les gaf. Het was nauwelijks mogelijk contacten te leggen met Chinezen. Dat kan zijn besluit beïnvloed hebben om zich eerst toe te leggen op de vertaling van de bijbel.

Twee vertalingen tegelijk

Op datzelfde moment besloot een Amerikaan, Joshua Marshman, geholpen door zijn Chinese leraar Joannes Lassar de bijbel in het Chinees te vertalen. Hij bevond zich echter niet in China, maar was verbonden aan het werk dat William Carey stichtte in Serampore in India. Het eerste deel van zijn vertaling van het oude testament verscheen in 1817, het vierde en laatste deel samen met die van het nieuwe testament in 1822. Groot is de oplage van de Marshmanvertaling niet geweest en het is niet waarschijnlijk dat exemplaren ooit in China zelf zijn terechtgekomen.

Morrison werkte onder oneindig veel moeilijker omstandigheden. Zijn Chinese leraar droeg altijd een flesje gif bij zich om in te kunnen nemen, mocht hij worden gearresteerd.

Opmerkelijk is dat beide vertalers hetzelfde woord kozen voor de vertaling van *Elohim/Theos*, een woord dat publiekelijk nooit eerder was gebruikt: *Shen*. Het betekent 'geest' of 'geesten' - het Chinees kent geen meervoudsvorm - maar het kan ook een verzamelnaam zijn en dan 'een god' of 'goden in het algemeen' aanduiden.

Terwijl wij niet weten waarom Marshman deze term verkoos, vond Morrison hem in een manuscript dat hij had ontdekt in het Brits Museum in Londen. Hij had het

**Nieuwe
generatie
zendelingen**

zorgvuldig met de hand overgeschreven eer hij naar China vertrok². Het bevatte een nooit gepubliceerde vertaling van grote delen van het nieuwe testament, gemaakt door de in 1662 geboren katholieke missionaris Jean Basset. Kennelijk had deze vertaler zwaarwegende bezwaren tegen de door de pausen voorgescreven term *T'ien Chu*. Hij introduceerde *Shen*, een term die door geen paus ooit verboden was.

Morrison heeft die term bewust verkozen. Hij schreef: 'Ik maak gebruik van beide uitdrukkingen (*T'ien Chu* en *Shen*); maar geef de voorkeur aan hun eigen term *Shen*, die het gemakkelijkst begrepen wordt. Zou ik andere namen gebruiken, dan denken ze dat ik een andere god bedoel - de god van mijn land. Ik distancieer me van hun idee, dat identiek is aan alle heidense ideeën van goden. Ik verkondig hun geen andere god, maar probeer hen ervan te overtuigen dat hun idee van *Shen* niet juist is, dat er niet veel goden zijn, maar één, en dat Hij dezelfde is voor alle volken onder de hemel. Ik laat hen het woord *T'ien* (hemel) behouden, maar ent op dat woord de eigenlijke inhoud, zoals we in onze eigen taal doen. Wie iets van godsdienst afweet, heeft het heidense idee van een hemel opgegeven en gelooft in de God die daarin regeert. Het is niet zo belangrijk om heidenen nieuwe woorden te schenken, maar om hen nieuwe ideeën bij te brengen³.

Morrison publiceerde het nieuwe testament in 1814⁴, de volledige bijbel kwam een jaar later uit dan die van Marshman. Het nieuwe testament werd in China zelf geproduceerd, van houtblokken met daarop de volledige paginatekst uitgesneden. Het is een kostbare uitgave geworden. De houtsnijders moesten van stad naar stad vluchten en sommigen zijn gegrepen en geëxecuteerd. Daarom werd de volledige bijbel gedrukt in Malaya.

De London Missionary Society stuurde al snel nieuwe krachten: W. Milne die nauw betrokken werd bij Morrisons vertaling van het oude testament, de drukker W.H. Medhurst. En het duurde niet lang of ook Karl F.A. Gutzlaff, uitgezonden door het Nederlandsch Zendeling Genootschap, die eigenlijk in Indonesië had zullen werken maar uiteindelijk in China terecht kwam, sloot zich bij hen aan. Zij kwamen met nieuwe ideeën.

Stuk voor stuk waren ze van mening dat Morrisons vertaling voor verbetering vatbaar was. Karl Gutzlaff werd de centrale figuur. In 1838 verscheen een diepgaande revisie, een uitgave die werd bekostigd door de London Missionary Society, het Brits en Buitenlands Bijbelgenootschap en het Amerikaans Bijbelgenootschap. In die uitgave is afstand genomen van de term *Shen*. Vooral op aandrang van Medhurst, en ongetwijfeld van Gutzlaff, werd besloten om voortaan *Shang Ti* te gebruiken. *Shen* kon naar hun mening beter gebruikt worden voor geest, en met name voor de heilige Geest, zoals de rooms-katholieken ook gedaan hadden.

Een studie maakte hem duidelijk dat de vijf *Ti* of oudste keizers, letterlijk 'rechters van China'⁵ 'de namen geworden zijn van *shen* oftewel speciale geestelijke wezens die onderscheiden moeten worden van de Verhevene'. Hij vervolgt dan: 'Beseft moet worden dat een grondig (taal)onderzoek ons geen term heeft opgeleverd die precies weergeeft wat de woorden *elohim* en *theos* overdragen

in de heilige schrift. (...) Een feit is evenwel dat de Chinezen het woord *ti* gebruiken als westerse schrijvers het woord 'god', dat zij *ti* attributen toeschrijven die Griekse en Romeinse heidenen ook toeschrijven aan hun goddelijke wezens.' Hij wijst er vervolgens op dat *ti* gebruikt wordt voor keizers, maar dat ook de Romeinen de keizer tot 'god' verhieven en dat de jonge kerk sinds keizer Constantijn erin geslaagd is het woord toch een bijbelse inhoud te geven.⁶ Wat Medhurst en Gutzlaff niet beseften was dat een dergelijke verandering op dat tijdstip enorme consequenties zou hebben, omdat in bepaalde Chinese kringen onder invloed van Morrisons vertaling *Shen* reeds die betekenisontwikkeling had doorgemaakt.

Revisies van Gutzlaff

Ook de revisie van 1838 bleef voor verbetering vatbaar en vooral Karl Gutzlaff bleef revideren, tot hij in 1855 een geheel eigen vertaling van het oude testament liet publiceren door het door hem gestichte Chinees Evangelisch Genootschap. In het jaarverslag van het Nederlands Bijbelgenootschap van 1831 wordt vermeld dat Gutzlaff het hoofdbestuur een exemplaar van zijn vertaling van het oude testament in het Chinees heeft aangeboden. Het kan zijn eigen vertaling van het oude testament van 1855 onmogelijk geweest zijn, noch een exemplaar van de Medhurst-Gutzlaff-Bridgeman revisie van 1838. Het kan alleen de uitgave van Morrison geweest zijn waaraan hij kennelijk ook heeft meegewerkt. Of Gutzlaff heeft toen gepronkt met andermans veren, of het hoofdbestuur heeft hem verkeerd begrepen.

Duidelijk is in ieder geval wel dat Gutzlaff grootse plannen had, want hij bood tegelijkertijd aan om in opdracht van het bijbelgenootschap de bijbel te gaan vertalen in het Cambodjaans en het Laos. Het bijbelgenootschap heeft dat aanbod afgewezen omdat het net besloten had de krachten te concentreren op bijbelwerk in de Nederlandse overzeese gebieden en in het eigen land.

Een commissie aan het werk

Tot op dit moment was bijbelvertaalwerk in China puur een kwestie van persoonlijk interesse en liefhebberij geweest. De zendingsposten bestelden die bijbels en betaalden ze. Als financiers wilden zij ook wel wat inbreng hebben in de vertalingen die zij verspreidden, vooral nu die revisies zo ingrijpend bleken te zijn en zij gedwongen waren hun mensen uit te leggen waarom al die veranderingen werden aangebracht. Zo werd in 1843 de idee geboren om een revisie te laten maken door vertegenwoordigers van de verschillende zendingsposten. Meteen al kwamen allerlei wensen naar voren. Vooral baptisten en andere kerkgemeenschappen die een doop door onderdompeling kenden waren ontevreden met de wijze waarop het woord 'dopen' was vertaald. Zij stonden erop dat een uitdrukking voor 'onderdompelen' zou worden gebruikt, zoals de bijbeluitgaven van het baptistische vertaal- en bijbelproductiecentrum Serampore in India bevatten. Anglicanen en presbyterianen wezen dat voorstel echter scherp van de hand. Uiteindelijk werd besloten dat teksten geleverd zouden worden met blanco ruimtes waar dan iedere groep zijn eigen vorm van doop zou kunnen laten indrukken.

Op 1 augustus 1850, kwamen vertegenwoordigers van vijf zendingsposten: Shanghai, Ningpo, Amoy, Kanton en Hongkong bijeen om de laatste hand te

leggen aan de revisie van het nieuwe testament. Op die bijeenkomst kwam de wens van vooral Amerikaanse zijde naar voren om 'God' weer met *Shen* te vertalen. Hun gelovigen waren daaraan gewend geraakt via de Morrisonvertaling. Op andere zendingsposten waren echter juist de latere revisies met *Shang Ti* in gebruik en mensen als Medhurst en anderen, vooral Britten en Duitsers, wilden daar niet van afstappen.

Uiteindelijk is het compromis gevonden dat ook op het punt van het woordje 'God' de vertalers een blanco ruimte zou laten die groot genoeg was om het dubbele karakters *Shang Ti* af te drukken. Voor het woord *Shen* in de andere uitgave zou dan een witruimte blijven, omdat voor *Shang Ti* de ruimte nodig is van twee karakters en voor *Shen* maar één. Korte tijd later werd de afspraak gemaakt dat het Amerikaans Bijbelgenootschap de *Shen*-editie zou drukken en het Brits en Buitenlands Bijbelgenootschap de *Shang Ti*-editie.

Antipapisme voorkwam oplossing

Achteraf moet dit een tragische beslissing worden genoemd. De onwil van zowel Amerikanen als Europeanen om eigen inzicht op te offeren aan een gemeenschappelijk goed, schiep een blijvende verwarring. De vraag kan gesteld worden, waarom dan niet, als beide partijen niet wilden buigen, gekozen is voor de al twee eeuwen in gebruik zijnde rooms-katholieke term T'ien Chu.

Die oplossing lag op dat moment totaal buiten het gezichtsveld van zowel Amerikaanse als Europese protestanten. De Rooms Katholieke Kerk was aan haar grote restauratiepoging begonnen. Zonder overleg met onze regering bijvoorbeeld benoemde de paus voor Nederland juist in die tijd weer de eerste bisschoppen. In protestantse kring ging een gehuil van woede op. In andere Noordepse landen gebeurde hetzelfde en ook daar werd die daad ervaren als een vijandelijk ingrijpen. In Amerika was John Carroll al in 1789 tot eerste bisschop gewijd en die daad van paus Clemens XIII was daar al even negatief ontvangen en bleef verzet oproepen. De Verenigde Staten waren immers van oorsprong protestants. Bij de onafhankelijkheid van de republiek telde dat land nog geen 35.000 katholieken. Neen, juist tegen het midden van de negentiende eeuw werd Rome zowel in Amerika als in Noord-Europa gezien als de 'Grote Stroper in de protestantse woud'!

Dat anti-papisme een duidelijke rol speelde, is evident bij zendeling dr. J. Legge⁷. Hij vindt het 'juist goed dat protestanten God aanspreken met een andere naam, opdat ze hun leer kunnen onderscheiden van het papisme'. Een andere reden die aangevoerd wordt is dat in het spraakgebruik de Rooms Katholieke Kerk in China de T'ien Chu Chiao is gaan heten.

Andere mogelijkheden

Wie de vele artikelen en boeken die in de vorige eeuw gewijd zijn aan *the Chinese Term Question* naleest, ontkomt niet aan de indruk dat de Amerikanen onwilliger zijn geweest hun *Shen* te vervangen dan de Europeanen hun *Shang Ti*. Medhurst heeft wel degelijk in 1852 nog een poging ondernomen om de eenheid te herstellen. Hij stelde toen voor het nestoriaanse woord *Aloha* te gebruiken. Naar alle waarschijnlijkheid is het een verchinezing van JHWH volgens een uitspraak die vóór de tiende eeuw voor dit Hebreeuwse woord gangbaar was. Dit idee werd door niemand serieus genomen. Het grote bezwaar was dat daarmee een buitenlandse god in China zou worden geïntroduceerd. Hadden de

**Gezamenlijke
vertaling van
1919**

moslims niet tevergeefs geprobeerd hun *Allah* ingang te doen vinden? In hun Chinese geschriften hebben ze die naam moeten laten vallen en gekozen voor *Chu*, heer; de term die protestanten zijn gaan gebruiken voor JHWH. Hetzelfde argument werd aangevoerd tegen het oosters-orthodoxe Té Wu Sz, dat in wezen niets anders is dan een verchinezing van *Theos*.

De poging om tegen het midden van de eeuw tot een vertaling te komen die aanvaardbaar moest zijn voor alle afgevaardigden van de zendingsposten van dat moment, is mislukt. Echter niet uitsluitend door de strijd om *Shen* of *Shang Ti*. Een gezamenlijk nieuw testament is tot stand gekomen. Maar toen begonnen zou worden aan de vertaling van het oude testament, gingen de geesten op een heel ander punt uiteen. De Amerikanen wensten een idiolecte vertaling, Europeanen een functioneel equivalente, al kenden ze in die tijd die termen nog niet. Daarmee belandde het Chinese protestantisme van de ene problematische situatie in de andere. Ditmaal waren de bijbelgenootschappen mede schuldig. Hier wreekte zich het feit dat in het kielzog van nationale zendingen ook nationale bijbelgenootschappen zich in China hadden gevestigd die nauwelijks contact met elkaar hadden en elkaar zelfs bezig waren te beconcurreren. De Amerikaanse zendelingen konden aan hun *Shen* vasthouden omdat het Amerikaanse Bijbelgenootschap voor hen *Shen*-bijbels drukte. Dat gold omgekeerd ook voor de Europese zendelingen, omdat zij hun *Shang Ti*-bijbels konden bestellen bij het Brits en Buitenlands Bijbelgenootschap in Londen. Was er één bijbelgenootschap geweest, dan zou de pressie veel groter geweest zijn om tot een keuze te komen.

Opmerkelijk is dat de *Shen* versus *Shang Ti*-controverse aanvaard werd, maar dat de idiolecte versus equivalentie controverse als hinderlijk werd ervaren. Tegen het einde van de eeuw, toen wereldwijd zendingen als eersten in de kerkelijke wereld zich oecumenisch begonnen op te stellen, werd een nieuw en zelfs groots idee geboren. Gezamenlijk zouden de zendingen die in China werkzaam waren zich gaan inzetten voor drie eenheidsvertalingen: in het Hoogwenli, in het Laagwenli en in de dagelijkse spreektaal. Wenli was de literaire geschreven taal die toen nog een grote rol vervulde.

Toen de drie conceptvertalingen van het nieuwe testament gereed waren, bleek het onderscheid tussen Hoogwenli en Laagwenli zo gering, dat volstaan werd met één vertaling in het Wenli. Deze is echter nooit populair geworden, omdat in 1905 de staatsexamens in de literaire taal, het Wenli, werden afgeschaft en daarmee die taal uit het gezichtsveld verdween. Er volgde een taalrevolutie na de politieke revolutie die een einde maakte aan het keizerlijk bewind van de Ch'ingdynastie. Wenli werd verdrongen door een op schrift gestelde spreektaal, die in het Engels wordt aangeduid met *Mandarin*, een woord waar we volgens de grote Van Dale in het Nederlands geen vertaling voor kennen omdat we in het Nederlands de mandarijn alleen kennen als een 'hoge staatsambtenaar in het oude China'.

In 1919 verschenen twee eenheidsvertalingen van de gehele bijbel: in het al bijna vergeten Wenli en in het Mandarijn, om die Engelse term voor het gemak maar te vernederlandsen, zoals in onze tijd doorgaans gebeurt met benamingen

**Bijna een eeuw
later**

van talen die in de Derde Wereld worden gesproken. Al spoedig raakte de Wenli-vertaling in het vergeetboek en bleef wat we nu de Eenheidsvertaling van 1919 noemen.

Toen in 1957 in Nanjing de bijbeldrukkerij werd gebouwd, besloot de leiding van de Chinese kerk om die te gaan drukken en herdrukken. Maar voor het probleem van de *Shen*- en *Shang Ti*-editie werd geen oplossing gevonden. Ook in de nieuwe situatie werd de gewoonte om twee uitgaven te publiceren voortgezet. Tachtig procent van de in Nanjing gedrukte Chinese bijbels gebruikt voor God *Shen* en twintig procent *Shang Ti*. Was er geen oplossing te vinden? Of deerde deze kwestie de Chinese christenen niet?

De taalgeleerde G. W. Sheppard wijdde in 1955 een artikel aan dit onderwerp in *The Bible Translator*. Hij schreef: 'Hebben zij wie dit probleem het meeste aangaat, degenen die hun geloof en ervaringen verwoorden in het Chinees, in hun moedertaal, wier kennis van de taal, de literatuur en de geschiedenis het recht geeft om tot een beslissing te komen, aangegeven in welke richtingen zij een oplossing wensen? Daar ziet het niet naar uit! (...) Het heeft er veel van weg dat de strijdvrage die hun vroegere buitenlandse leiders met de handen in het haar deed staan en onderling verdeelde voor hen een geheel andere proportie heeft. In plaats van deze of die term te bekritisieren en te verwerpen, hebben de Chinese christenen *beide* termen aanvaard. Misschien waren ze wijzer dan ze wisten!'⁸ Toch blijft er een vraag. De Chinese kerk heeft haar westerse verdeeldheid overwonnen, maar tegelijkertijd een Chinese verdeeldheid gecreëerd tussen enerzijds de Eenheidskerk van anglicanen, baptisten, presbyterianen, methodisten en andere westerse kerkgenootschappen en anderzijds individualistische, vaak sterk pinksterachtige huisgemeenten. Leeft er binnen een van beide groepen een voorkeur voor één van beide edities? Zover ik kon nagaan is daar nog nooit een onderzoek naar ingesteld.

Dat dit laatste niet zomaar een losse opmerking is, toonde Helmut Rosin aan. Hij constateerde al veertig jaar geleden: 'In recenter tijd schijnt *Shen* het shibbolet te zijn van fundamentalistische groepen. Maar deze strijdvrage kan niet gereduceerd worden tot een verschil tussen modernisten en conservatieven, hoewel heel wat argumenten die voor *Shang Ti* worden aangevoerd modernistische invloeden verraden en het biblicisme voornamelijk wapens geleverd heeft voor *Shen*.'⁹ Net als in de zeventiende en achttiende eeuw spelen dan geen taalkundige argumenten meer de hoofdrol, maar oneigenlijke argumenten. Zoals toen de paus het pleit beslechtte, zou nu een theoloog het antwoord geven waar alleen een taalkundige recht van spreken heeft.

NOTEN

1. Zie: Met Andere Woorden, 1993, nr. 3. Matteo Ricci was de eerste jezuïet die in 1701 uitgenodigd werd aan het hof van de Chinese keizer.
2. Dat afschrift van Morrison bevindt zich in de Morrisoncollectie in de universiteitsbibliotheek van Hongkong.

-
3. Aldus *Morrison's Dagboek* van 10 januari 1808, geciteerd door de Zweedse lutheraan Thor Strandenaes in zijn dissertatie *Principles of Chinese Bible Translation*, Coniectanea Biblica, New Testament Series nr. 19, Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1987, pp. 39, 40.
 4. Robert Morrison stuurde in 1820 een exemplaar van zijn nieuwe testament aan het Nederlands Bijbelgenootschap. Dat stelde vervolgens 4.000 gulden beschikbaar om het in Nederlands-Indië onder Chinezen te verspreiden.
 5. Daarom koos de Nederlandse ambassadeur in China, Robert van Gulik, in zijn Chinese detectiveboeken als naam voor zijn hoofdpersoon 'Rechter Tie', een verband dat in de Engelse vertalingen verloren is gegaan omdat daarin de rechter 'Dee' heet.
 6. W.H. Medhurst, *An Inquiry into the proper Mode of rendering the word God into the Chinese Language*, Shanghai 1848, pp. 4-6, geciteerd door S. Wells Williams in zijn artikel 'The Controversy among the Protestant Missionaries on the Proper Translation of the Words God and Spirit into Chinese' in *Bibliotheca Sacra*, Vol. XXXV, een uitgave van Warren F. Draper, Andover 1878.
 7. Dr. J. Legge, *Argument for Shangti as the proper Rendering of Elohim and Theos into the Chinese Language*, Hongkong 1850, p. 73.
 8. G.W. Sheppard, 'The Problem of Translating "God" into Chinese' in *The Bible Translator*, Vol. VI 1955, een uitgave van de Wereldbond van Bijbelgenootschappen, Reading.
 9. Hellmut Rosin, *The Lord is God. The Translation of the Divine Names and the Missionary Calling of the Church*, Nederlands Bijbelgenootschap, Haarlem 1956, p. 188. Van de Chinese Groot Nieuws Bijbel is geen *Shen*-editie gepubliceerd. Dat kan mede de reden zijn dat deze vertaling in fundamentalistische kringen buiten China nooit populair is geworden.

Pauwen of bavianen in 1 Koningen 10:22 en 2 Kronieken 9:21?

P.J.N. Lawrence

In zowel Koningen als Kronieken wordt de handelsvloot van koning Salomo kort genoemd. Met behulp van Chiram, de koning van Tyrus, installeerde koning Salomo deze vloot, die opereerde vanuit Ezion Geber aan de noordelijkste punt van de Golf van Aqaba. Hier vandaan stuurde hij zijn befaamde 'Tarsische schepen'¹ naar Ofir om goud, alummimhout² en edelstenen mee terug te nemen. Hoewel er geen bewijzen zijn voor de lokatie van Ofir,³ zijn er wel aanwijzingen voor dat het een plaats was in West-Arabië, dicht bij de Rode Zee.⁴

In 1 Koningen 10:22 en in de paralleltekst 2 Kronieken 9:21 staat dat Salomo's vloot om de drie jaar terugkeerde met goud, zilver, ivoor, apen en een schepsel dat we nu even aanduiden met zijn Hebreeuwse naam 'tukki'.

De vertalingen voor 'tukki' variëren van (1) 'pauw' (AV, RSV, NASB, JPS, TOB, cf. BdB) - waarbij teruggerepen wordt op de traditie van de targoem (Aramese vertaling van het oude testament, red.) en het Oudsyrisch, de Vulgaat en de Arabische bijbelvertalingen - tot (2) 'aap' (TEV, NKJV, NAB, REB) en 'baviaan' (NIV, NJB).⁵

Voorstanders van 'pauw' verwijzen naar vermoedelijke overeenkomsten met talen in Zuid-India, waar de pauw een inheems dier is, bijvoorbeeld naar het Tamilse *tokai* dat 'staart' betekent en het Dravidiaanse *tokei* dat 'pauw' betekent. Maar al in 1920 wees de Sanskrietkenner W.E. Clark dergelijke stellingen op het gebied van de Indiase etymologie van de hand als onbewijsbaar.⁶

Taalkundige verbanden

W.F. Albright⁷ stelt hier tegenover dat er taalkundige verbanden bestaan met Egypte, een land dat bovendien veel dichterbij de basis van Salomo's zee-expedities ligt dan India. *Tukki* wordt in de lijst van 1 Koningen / 2 Kronieken voorafgegaan door *qof*, dat correspondeert met het Egyptische *g(i)f* dat 'aap' betekent. Dit woord komt samen met *kij*, 'baviaan', voor temidden van de zeldzame zaken die volgens het Egyptische *Verhaal van de zeeman die schipbreuk leed* van een reis mee teruggenomen werden. Er wordt geopperd dat *kij* een equivalent is van het Hebreeuwse *tukki*, waarbij 'tu' een voorzetsel is.⁸

Handelsbetrekkingen

Handelsbetrekkingen van zowel Egypte als Israël met India, via de Rode Zee, zijn in de periode van Salomo en eerder weliswaar niet onmogelijk, maar kunnen evenmin worden bewezen. Van de Egyptenaren is wel met zekerheid bekend dat ze handel dreven met Punt⁹ en andere plaatsen aan de Rode Zee-kust van Afrika sinds de Zesde Dynastie (2345-2181 v.Chr.). Koningin Hatshepsut (1479-1458 v.Chr.) stuurde een handelsvloot naar Punt. Afbeeldingen in haar tempel in Deir el-Bahri verwijzen hiernaar; er zijn naast andere dieren die in Punt voorkwamen ook apen en bavianen op te zien. Als de mannen van Salomo toegang hadden tot de toen al gevestigde Egyptische handelsgebieden langs de Rode Zee-kust van Afrika, dan kan het heel goed zijn dat ze er apen en bavianen vandaan hebben gehaald.

'Baviaan', of een andere apensoort, lijkt bovendien beter te passen in de directe context (*qof* = 'aap'). Niet alleen is deze etymologische parallel geografisch veel beter te rijmen met Salomo's omgeving, het is ook het zoveelste bewijs van de reeds eeuwenlange handel met het gebied van de Rode Zee-kust van Afrika.

NOTEN

Dit artikel is overgenomen uit *The Bible Translator*, Vol. 44, No. 3 (July 1993), pag. 348-349, en vertaald door mw. M.G. Kronemeijer.

1. Deze schepen deden waarschijnlijk niet uitsluitend Tarsus aan (mogelijk ook de Gudalquivir-vallei in Zuid-Spanje of Sardinië), maar zij stonden bij de Feniciërs te boek als oceaanschepen die koperstaven transporteerden van de mijnen en raffinaderijen in Cyprus en Sardinië. J. Bright, *History of Israel*, 3e druk, 1981, 211.
2. De variant 'algum' (algunmimhout) genoemd samen met cederhout en vurehout (2 Kronieken 2:8) heeft een duidelijk Libanese context. Het woord is mogelijk verwant met het Akkadische 'elemakku(m), elemaggu(m)' en het Ugaritische 'almo' waar het voorkomt op een lijst samen met 'cipressehout'. Er wordt wel geopperd dat het hier om het hout van een soort jeneverbesstruik gaat, die zowel in Ofir als in de Libanon voorkwam. Zie H. von Wissmann, K. Ziegler (ed.), *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, Supplementband 12* (1970), col. 971-975. De identificatie van deze boom blijft echter onzeker, het traditionele 'sandelhout' is een vooronderstelling die pas in A.D. 1748 is gedaan (W.E. Clark, *ASJL* 36 (1920), 107).
3. Voor een samenvatting van mogelijke plaatsen zie D.J. Wiseman in *Illustrated Bible Dictionary* 1119b-1120a.
4. Ofir wordt genoemd in een lijst samen met Zuid-Arabische plaatsen als Hazarmaveth, Sheba en Havilah in Genesis 10:26-29. H. von Wissmann, *op. cit.*, col. 969-970.
5. Cf. W.L. Holladay, *A Concise Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*, 390a; F.S. Bodenheimer, *Animal and Man in Bible Lands*, 190; W.C. McDermott, *The Ape in Antiquity*, 21; commentaren bij 1 Koningen door J.H. Montgomery, J. Gary, G.H. Jones en S.J. de Vries en bij 2 Kronieken door H.G.M. Williamson en R.B. Dillard.
6. Clark, *op. cit.*, 103ff.
7. *AJSL* 37 (1921), 144.
8. Cf. het Arabische *timsah* vanuit het Koptische *emsah*, krokodil.
9. Punt wordt gelocaliseerd vanaf het oostelijk deel van Soedan tot aan de Rode Zee en in delen van Noord- en West-Ethiopië (K.A. Kitchen, *LA* 5, 1200).

Nieuwe Testament

Grondtekst anders bekeken

Het Nederlands Bijbelgenootschap (NBG) in Haarlem introduceert een bijzonder computer-hulpmiddel voor bestudering van het Nieuwe Testament: Decoware. De tekst van het Nieuwe Testament kan dankzij Decoware in de grondtaal, het Grieks, worden bestudeerd op een manier die tot nu toe niet mogelijk was.

Decoware is een gegevensbestand dat op vrijwel iedere computer kan worden ingelezen. Met behulp van het tekstverwerkingsprogramma van de computer kan de oorspronkelijke Griekse tekst woord voor woord - in het 'gewone' alfabet - worden gelezen. Een woordenlijst geeft van ieder Grieks woord de betekenis(sen) in het Nederlands. Er zijn nog veel meer mogelijkheden.

Wat biedt Decoware?

- De grondtekst is aanwezig in zowel de textus receptus (die ten grondslag ligt aan de Statenvertaling) als in de eclecticische tekst (die voor moderne bijbelvertalingen wordt gebruikt). De verschillen zijn in een oogopslag zichtbaar.
- De Griekse woorden zijn herleid tot hun grondvorm en voorzien van een vormanalyse.
- Concordantie-functies waardoor woorden en combinaties van woorden snel en doeltreffend kunnen worden gevonden. Er kan worden gezocht in een bijbelboek, in combinaties van bijbelboeken en in de tekst van het hele nieuwe testament.
- Door de telfunctie kan gemakkelijk het aantal keren dat een woord voorkomt, worden aangegeven.
- Onder de grondtekst kunnen aantekeningen worden opgeslagen, zodat een eigen 'tekst met aantekeningen' ontstaat.
- De mogelijkheid om zelf specifieke (zoek)functies te maken (macro's). Het programma heeft standaard negen zoek- en combinatiemacro's.
- Volledig gebruik van de functies van het tekstverwerkingsprogramma (dus ook printen!).
- Een instructief handboek, dat het optimale gebruik van het gegevensbestand in combinatie met de tekstverwerker mogelijk maakt.

Voor wie is Decoware?

Decoware kent diverse gebruikersgroepen:

- De predikant die snel en op overzichtelijke wijze de grondtekst wil bestuderen, bijvoorbeeld bij de preekvoorbereiding.
- De wetenschapper voor wie bijvoorbeeld de combinatie van de textus receptus en de eclecticische tekst en de concordantie-functies zeer behulpzaam zijn.
- De geïnteresseerde die in het kader van bijbelstudie - eventueel zonder kennis van het Grieks - de grondtekst van het Nieuwe Testament wil bestuderen.

Decoware is in verschillende versies verkrijgbaar op diskettes van 3 1/2 en 5 1/4 inch. De prijs van Decoware bedraagt f 250,- (excl. BTW). Voor meer informatie en bestellingen: Nederlands Bijbelgenootschap, afd. Verkoop, tel. 023-224122.